

NÉZŐPONT

KRITIKUSI FELADATOM*

Az utóbbi két évben több emlékezetes tanulmányt olvastam, irodalmi bírálatot azonban csak egyet. Ez a kritika nem volt sértő és ironikus, nem gázolt a költő becsületébe, nem mellékes dolgokkal foglalkozott, hanem a szöveget vizsgálta. Az irodalomtudomány eszközeivel érvelt, nyelvezetét azonban nem terhelték meg a tudálékoskodó szakkifejezések, pontos fogalmazásmód jellemezte, következtetései mindenki számára érthetőek voltak, nem akart a beavatottság kiváltságával hivalkogni. Emellett nem a „gyöngébből” íródott, nem pályakezdő vagy egyébként is mindenki által színvonalatlan dolgozatokat gyártó szerző munkájáról, hanem a mai magyar költészet egyik legnagyobbjának, Juhász Ferencnek a verseskötetéről szólt, elmarasztalóan. Ily módon pedig egy állandósult irodalmi értékhierarchia megbontására tett kísérletet.

Nálunk is van egy ilyen sokak által sérthetetlennek vélt értékrend. Ha megnézzük például az elmúlt tíz év költészeti produkcióját, azt láthatjuk, hogy fiatal versíróink túlnyomó többsége szinte nemhogy természetesnek veszi ezt a hierarchiát, hanem teljes mértékben arra törekszik, hogy beleilleszkedjen. Mivel kritikáirásunk egyáltalán nem is tett kísérletet írói pályák újraértelmezésére, nem serkenti az irodalomról való gondolkodásban ezeknek a készen kapott ítéleteknek a megváltoztatását, amelyek gyakran nem is szövegolvasaton, hanem irodalmon kívüli tényezőkön alapulnak, hosszú időnek kell eltelnie, ha egyáltalán bekövetkezik, hogy a fiatal író belássa: olyan téveszmék rabja, amelyet irodalmi fennmaradása érdekében mielőbb meg kell haladnia. Úgyhogy azt mondhatnám, hogy egy kis részben a kritikáirásunk is felelőssé tehető a fiatal irodalmunkban és a folyóiratuk körül kialakult tarthatatlan állapotért. Pedig énszerintem a kritikáirásnak éppen az lenne a dolga, hogy leszámoljon az előítéletekkel. Amelyekből pedig van bőven.

*Elhangzott a Sinkó-díj átadásán 1991. május 15-én

Nemrégiben olvastam, hogy egyik költőnk, aki hosszú pályája során sohasem volt tekintettel semmiféle irodalmi szolgálatra, most azon tűnődik, hogy talán a költészetével tehetett volna valamit, sokkal többet is a népe, a kisebbség érdekében. Irodalmunk az ötvenes évek óta küzd az ideológia réme ellen, többkevesebb sikerrel. S most, amikor legalábbis a gondolkodás szabadságának a lehetősége megvalósult, kiderül, hogy irodalomról gondolkodóink között még mindig sokan vannak olyanok, akik nem akarnak mentesülni az ideológiától, csak most a korábbiak helyett, akárcsak az élet más területein, új tabuk alakultak ki, új ideológiai elvekhez lehet ragaszkodni. Megint csak nem a szöveg dönti el az író helyét, nem a kifejezés csodája. Írók és nem írók egymással versenyezve bizonyítják múltbéli és jelenbeli mártíriumukat, ellenzékiességüket. Ami tragikus emberi sors lehet, de nem a mű sorsa.

Nemrégiben Herceg János munkásságával foglalkoztam. Azzal, aki mindenkort ezt a szolgálatot hirdette, ám az eszmék nem nőttek elbeszélései fölé. Nyíló idő című esszéjében említi, hogy Vörösmarty, bár Petőfi ugyancsak kárhóztatta érte, mindig az osztrák kezdeményezésre szavazott, ám ettől még ő lehet ma is a nemzet legnagyobb költője. És úgy látszik, nem lehet elégszer emlékezetünkbe idézni Kosztolányi Dezső szavait sem, amelyeket 1934. december 1-jén a Nyugatban tett közzé, egy olyan korban, amikor ugyancsak érezte már a költő is a fenyegetettséget, ugyancsak lett volna oka a nemzetmentésre: „Petőfi az 1948–49-es szabadságharcban viharadár volt. Mégis csaknem bizonyos, hogy ez a forradalom nélküle és versei nélkül is éppúgy kitör és lezajlik, mint vele, hiszen ezt Párizsban, Bécsben és Pesten egyaránt világpolitikai körülmények tették szükségessé. A kakas azért kukorékol, mert feljött a nap, és nem megfordítva.

Tudom, van egy közhit – folytatja Kosztolányi –, mely szerint az író a benne lakozó isteni szikra folytán mindent jobban tud, s ösztönével, sugallatával, hatodik érzékével azonnal rátapint a bajok rejtett kútfejére, akár a forráskutató. Ezt a regényes és émelgyős felfogást semmi se támogatja. Előtte legalább merőben érthetetlennek tetszik, hogy a kifejezés e művésze miért lásson világosabban az élet, az emberi teendők és követelmények, a politika, a közgazdaság szövevényes és nagy szaktudást igénylő kérdéseiben, mint bárki, mondjuk egy értelmes csizmadia, vagy egy értelmes állatorvos. Nyugtalanul aludnék, ha a világ sorsát az író kezére bíznák. Sok kitűnő alkotót ismerek itthon és külföldön is. Akadnak köztük eszesek, de akadnak olyan buták, mint a tők, és olyan hiúk, akik azonnal átnyújtanának az ellenségnek egy egész gyarmatot, mihelyt az hivatalos átiratban megdicsérné egyik hasonlatukat. Ha van valaki, aki nem született vezérnek, az író az. (...)

Jelenségeket vesz észre az író – fejezhetjük be a Kosztolányi-idézetet –, tüneményeket, s ezekből a lenge, pókhálószerű holmikból teremti meg a valóság káprázatát, mely élőbb, mint a valóság, de azért nem valóság.”

A mi kritikáirásunknak szerintem ma megint csak az a legfőbb feladata,

hogy újra és újra emlékeztessen ezekre a régen kimondott igazságokra. Hogy beivódjék a mi irodalmi közgondolkodásunkba, hogy az írónak megadatott, hogy csak író legyen, s ha nem több ennél, attól még nem lesz a népének árulója. Hogy az irodalmi hierarchia újraértékelése mellett azt is megint el kell mondania, „a vers mivolta az a mód, ahogyan megalkotódott”, s arra kell törekednie, hogy tudatosítsa, amit Grendel Lajos fogalmazott meg nemrégiben: az írónak egyetlen erkölcsi kötelessége van, mégpedig a nyelv iránt; a nyelv tisztelete. Mint ahogy – teszem hozzá – a kritikának is egyetlen erkölcsi kötelessége, hogy az ilyen értelemben erkölcsteleneket leleplezze. Mert belőlük is van nálunk, nem is kevés.

TOLDI Éva

LEVÉL AZ EURÓPAI UTAS SZERKESZTŐJÉNEK*

Tisztelt Módos Péter!

Amikor fölkértetek, hogy az Európai Utas szerkesztősége nevében találjak Újvidéken egy bemutatkozásokra alkalmas, lehetőleg reprezentatív helyet, tárcsázni kezdtem. Mivel a hívott szám nem jelentkezett, hirtelen Otlík Géza jutott eszembe. Ittjártakor, 1979-ben az állomási restiben várakozva mesélte a következő esetét, amelyet azóta könyvében is olvashattunk.

Ő valamikor régen a Keleti pályaudvart hívta, hogy megtudja a kassai gyors érkezésének időpontját.

– Huszonegy óra tizen... Elnézést, nem! Tessék mondani, a Munkács–Kassa–Budapest?

– Igen – válaszolta az író.

– Huszonhárom, azaz tizenegy óra huszonöt perckor. Igen, ez az.

– De miért bizonytalankodik, mintha nem volna vasutas?

– Dehogy vagyok én vasutas, kérem. Sztomatológus vagyok – mondta a vonal túlsó végéről a hang, és megmagyarázta: „Telefonom összekapcsolódott a Keleti pályaudvaréval. Napok óta hívnak, tévesen. Ha elpanaszolnám, hogy téves a kapcsolás, akkor legfeljebb bocsánatot kérnének egymástól, de egy perc múlva ismét itt csörög a telefon. Ma reggel kiírtam magamnak az összes vonatok érkezését és indulását. Mégiscsak így a legegyszerűbb.”

Elnézést, hogy ennek a fogorvosnak a logikájával szerveztem meg a mai folyóiratbemutatót itt, a Forum-házban, e reprezentatívnak aligha mondható, fölüjtitásért kiáltó szerkesztőségi klubban. De fogjuk föl képletesen, hogy mi most takarítás végett vagyunk itt, ki-ki parkettkefével, porronggyal, partvissal,

*Elhangzott az Európai Utas újvidéki bemutatóján

és közösen takarítunk. Mert, ugye, ti is a közös munkát szorgalmaztátok. Soraidat olvasom: „Az Európai Utas együttműködik más intézményekkel... Az EU a közvetítés eszköze kíván lenni. Értékeket importál, értékeket és híradást exportál. Természetesen és elsősorban, de nem kizárólagosan a kultúra területén”.

Mivel én máshoz nemigen értek, és illetékesnek sem érzem magam, maradjunk jobbára csak a kultúra térségeiben, erre biztat egyébként a jó szándékú író-államelnöki köszöntő is. Figyelmesen böngészem: „Európa e térségét eltéphetetlenül kötötte és köti össze a kultúra is. A nagyvilág gyűjtőtáborában közép-európai kultúra címszó alatt regisztrálják az e térségben megalkotott, létrehozott egyetemes értékű alkotásokat: verset, szobrot, templomot, drámát, regényt, filmet, esszét. . .” Válaszként fogom föl ezeket a sorokat arra a Híd szerkesztőségéből küldött levelünkre, amelyben azt panaszoltuk föl az elnök úrnak, hogy az intézmények számára lemondták az előfizetést. De ezen túlmenően: örülök, hogy a kultúrák összekötő erejének eszméjét a két első számotokban maradéktalanul megvalósulni látom. És szeretném hinni, hogy az EU valóban a közép-európai értelmiség gondolkodásmódjának a folyóirata lesz, a mostanság sokat emlegetett Pentagonálé-eszmét sikeresen keresztülvívő lap: az értékeket regisztráló, és nem a hangoskodók részéről értékeknek kiáltottakat, a tényeket közlő, nem pedig az elpolitizált változatokat hozó, igazságot kimondó, az egyéni érdekekből fakadó féligazságok helyett. Ilyen folyóiratért valóban tudok lelkesedni, mert a más milyenekből már sok van.

Távol áll tőlem, hogy bárkit is bíráljak, könyv- és folyóiratkiadó lévén erkölcsi jogom sincs testvérházak és lapok elmarasztalására, hiszen a magunk háza táján is van jócskán tennivaló, de ha megengeded, erről a mi jugoszláviai magyar nyelvi-nemzetiségi-kulturális félszigetünkről mégis szóvatenném, hogy a kiterelvényesedni kívánó egyetemes magyar kultúra mintha nemigen akarna tudomást venni rólunk. Nem a vállveregető baráti gesztusokra gondolok, ilyenek meg-megjelennek a lapokban és a folyóiratokban, egyikünk-másikunk több-kevesebb rendszerességgel bebocsátást is nyer a magyar Parnasszusra, de tett-e eddig bárki is kísérletet, mondjuk, irodalmi értékeink szintetikus bemutatására és értékelésére? Foglalkozott-e érdemben képzőművészetünk, színházi vagy filmművészetünk eredményeinek mérvadó ismertetésével? Ilyet, sajnos, nemigen olvastam eddig, s a készséget sem tapasztaltam. Szerintem ez abból ered, hogy nem eléggé ismeritek mindazt, ami itt születik.

Csak egy egészen banális példát mondok. Egy hét múlva busz indul innen az Ünnepi Könyvhétre. Szinte szégyellem kimondani: az első megrendelés a felkínált száz címszóból harminchétről vett tudomást, az ajánlott két-háromszáz példányszámokból tíz-húsz-harminc kellett! Óhatatlanul is magam elé kellett idéznem Danilo Kišt, aki néhány évvel ezelőtt azzal vigasztalt: ha kimennek az oroszok, minden másképp lesz. Nos, az oroszok kivonultak – Danilo is

elment, szegény –, de a magyar megrendelésre is készült egykori Kiš-kötetek azóta is a raktárunkon vannak. Pedig az egész Közép-Európa, mi is, ti is a három K kezdőbetűs író, Kundera–Kiš–Konrád szellemi tisztaszobájában gyülekezünk.

Más példa: egy erősen szubjektív jellegű naplónk például ma sokkal inkább foglalkoztatja a magyar sajtót, mint bármelyik jugoszláviai magyar írói életmű. Csodálkozunk-e azon, hogy Sinkó Ervinen, Bori Imrén és talán Gion Nándoron meg Tolnai Ottón kívül mást alig ismer a széles olvasótábor? Tudhat-e a magyar átlagolvasó az egyetemes magyar irodalmat is bizvást gyarapító Gál László, Fehér Ferenc, Ács Károly, Domonkos István vagy Jung Károly költészetéről; Herceg János, Németh István vagy Brasnyó István prózai megvalósulásairól; Szeli István sem méreteiben, sem minőségében el nem hanyagolható irodalomtörténeti munkásságáról vagy Bányai János, Gerold László és Utasi Csaba kritikusai ténykedéséről? A náluk fiatalabbakat már említeni sem merem...

Azt viszont tudja a közvélemény, hogy nálunk is volt egy részben központosított kulturális modell, irodalmi botrányok is, amelyek eget verő vihart kavartak odaát.

Most, amikor a politika béklyóit Közép-Európa jórészt lerázta magáról, azt gondoltuk, végre itt is, nálatok is tiszta levegőhöz jutottunk, megvolt a nagytakarítás. De valóban több oxigénnel dolgozhat-e az író, a rendező, a festő? Nálunk például egy több szempontból hasznosnak tűnő nemzetiségi érdekvédelmi szervezet alakult, imponáló tenni akarással, de megfélemlítve a történeti tényről, hogy itt mindig legalább öt nemzeti-nemzetiségi érdeket kellett egyeztetni – pontosan annyit, mint a Pentagonnál belül –, s akik e liberális policentrizmus hívei voltak és maradtak, nemkívánatosak lettek, olyannyira, hogy nemcsak szellemüket, még fényképüket is kiszervezték a kiadványokból. Megindult egy folyamat, amely vésszesen emlékeztet a rég elátkozott „ki nem velünk, ellenünk” szemléletre.

Nem szívesen beszélek e szellemi zsákutcáról, amelyek egyike az is, hogy nálunk hivatalosan is mindinkább az a nézet kerekedik fölül, miszerint mi is csak annyi (kisebbségi) jogokkal rendelkezhetünk, mint amennyit a más országokban élők megkaptak. Ezt a kérdést is jó volna közép-európai ésszel végiggondolni.

Kedves Péter! Elnézést, hogy a Neked címzett levélben mondom el mind ezt, talán vissza is élve a házigazda szerepével, de úgy érzem, csak a nyíltság vezet közös dolgaink megvitatása felé. S tartalmas első számaitokat olvasva ezek azok a gondok, amelyek engem most itt Újvidéken foglalkoztatnak az „átélhetőség” korszakában. Még egyszer idézlek: „Európa e térségének legjobb szellemi erői a múltban rendszerint egy-egy bukás, vereség után ismerték

fel – nemzeti hovatartozásuktól függetlenül – az együttműködés törvényszerű szükségességét. Mi – magyar értelmiségiek – most itt Közép-Kelet-Európában a változás és nem vereség pillanatában keresünk társakat a kulturális együttműködéshez, a nemzeti összefogáshoz”.

Kívánok ehhez sok sikert, mindig működő telefonvonalakat vagy jó szájsebészeket!

Újvidék, 1991. május 24-én

BORDÁS Győző

